

Шепітько Валерій Юрійович –
академік Національної академії
правових наук України,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

КРИМІНАЛІСТИКА І КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС: СИСТЕМА ЗАЛЕЖНОСТЕЙ ТА СУПЕРЕЧНОСТЕЙ

Присвячено проблемам співвідношення криміналістики та кримінального процесуального права. Установлено певні тенденції у розвитку криміналістичних знань та динаміці процесуальної регламентації кримінального провадження. Висловлено певні міркування щодо змінення функцій слідчого та впровадження інституту судового контролю. Акцентовано увагу на деяких новелах щодо регламентацій слідчих (розшукових) дій та можливостей їх криміналістичного забезпечення.

Ключові слова: співвідношення; тенденції; впровадження.

Посвящена проблемам соотношения криминалистики и уголовного процессуального права. Установлены определенные тенденции в развитии криминалистических знаний и динамике процессуальной регламентации уголовного производства. Высказаны определенные соображения относительно изменения функций следователя и внедрения института судебного контроля. Акцентируется внимание на некоторых новеллах в регламентации следственных (розыскных) действий и возможности их криминалистического обеспечения.

Ключевые слова: соотношение; тенденции; внедрение.

This article is devoted to the problems of forensic science and criminal procedural law correlation. The definite tendencies in the development in forensic science's knowledge and dynamics of procedural regulation of criminal proceeding were set up. Certain thoughts were expressed concerning changes of investigator's functions and implementation of judicial review. It is emphasized on some innovations in regulation of investigatory (search) actions and possibilities of their forensic science's provision.

Keywords: correlation; tendencies; introduction.

Ч системі наук кримінально-правового циклу криміналістика і кримінальний процес посідають особливе місце. Існує тісний зв'язок поміж засобами криміналістики і приписами закону, процедурою. Прийоми, засоби та методи криміналістики мають засновуватися на загальних положеннях кримінального процесу та його нормах. У будь-якому випадку саме процес визначає межі застосування тактичних прийомів, науково-технічних засобів, методичних рекомендацій, слідчих технологій.

Співвідношення кримінального процесуального права і криміналістики може бути розглянуто як форму та зміст. В юридичній літературі традиційно кримінальне процесуальне право вважалося «материнською» наукою для криміналістики. Хоча справедливими у цьому значенні є інші погляди на їх поєднання чи розмежування. Так, Є. П. Іщенко зазначає, що точка зору про зародження криміналістики в надрах кримінального процесу є помилковою. Змістовному боку слідчої діяльності не міг передувати її формальний бік, який містить ті чи інші заборони або обмеження. Спочатку поступово сформувалися слідознавчі та інші криміналістичні прийоми, а вже потім законодавець надав деяким з них процесуальну форму [1, с. 9]. О. Я. Баєв підкреслює, що вивчати кримінальний процес та криміналістику у відриві – і як науки, і як навчальні дисципліни, і в межах дисертаційних досліджень, що готуються – все рівно, що спробувати нарисувати прямокутник однією лінією – або без довжини, або без ширини [2, с. 23].

Трансформація процесуальної форми впливає на подальші перспективи розвитку криміналістики, можливості застосування криміналістичних засобів. Пропонування різного роду процесуальних приписів має погоджуватися з майбутньою ефективною діяльністю відповідних суб'єктів, вони мають сприяти економії процесуальних засобів, відповідати положенням наукової організації праці слідчого, прокурора, суду. Змінення кримінального процесуального закону кінцевою своєю метою передбачає поліпшення якості діяльності відповідних суб'єктів-правозастосувачів. Р. С. Белкін зазначає, що процесуальна форма може не тільки сповивати криміналістику по руках та ногах, різними способами, перешкоджаючи використанню у судочинстві сучасних досягнень науково-технічного прогресу, а й створювати видимість надання криміналістиці режиму найбільшого сприяння, відкриваючи фіктивні можливості щодо наповнення цієї форми актуальним змістом [3, с. 208].

Нині криміналістичні знання у кримінальному провадженні використовуються на різних стадіях процесу. Ця проблема набуває особливого значення у зв'язку з необхідністю гармонізації кримінального процесуального механізму щодо міжнародних та європейських стандартів, упорядкування принципу змагальності сторін, забезпечення належного балансу публічних та особистих інтересів. Тому на сьогодні все активніше обговорюють проблеми «судової криміналістики», «криміналістики судової діяльності», «тактики і методики судового слідства». Саме в цей період відбуваються нагальні наукові дискусії про «криміналістичну адвокатологію», «криміналістичне забезпечення діяльності прокурора», «криміналістичну складову суду». Останнім часом (2012 р.) вийшов й самостійний підручник – «Криміналістика для державних обвинувачів» [4]. Це все пов'язане із об'єктивними змінами порядку збирання, фіксації, перевірки, дослідження та

подання доказів у кримінальному процесі, з перерозподілом повноважень між різними суб'єктами процесуальної діяльності.

У зв'язку з демократизацією кримінального процесу, прагненням впровадити змагальний процес до стадії досудового провадження запропоновано переглянути функціональне призначення слідчого і обмежити його тільки обвинувальною функцією, створити формулу «слідчий – обвинувач», тобто він виконує діяльність сторони обвинувачення. Це положення вже відображене у новому КПК України (§ 2 глави 3 КПК України). У ст. 40 КПК України «Слідчий органу досудового розслідування» визначають його повноваження як сторони обвинувачення. Роль самостійного і процесуально незалежного слідчого, який виконує важливу функцію щодо збирання і фіксації доказів, суттєво обмежено процесуальними механізмами (судовим контролем, кримінальним переслідуванням, що здійснюється з боку прокурора та ін.). Достатньо нагадати, що необґрунтоване внесення змін до кримінального процесуального законодавства впливає на можливості використання тактичного арсеналу слідчого, обмежує його вільний вибір або призводить до свавілля. Слідчий перетворюється на особу, яка вже самостійно не може виконувати власну діяльність.

У змагальному процесі важливим є розмежування функцій учасників на: функції обвинувачення, захисту та вирішення справи за суттю. Під час досудового розслідування таку схему або конструкцію складно визнати ідеальною. Доцільно зазначити існування й такої функції, як *функція розслідування злочинів*. В іншому випадку слідчі завжди будуть виявляти обвинувальний ухил. Інакше кажучи, складно уявити рівність сторін на досудовій стадії кримінального провадження. Виходить, що у такому випадку слідчий буде збирати лише докази обвинувачення, а захисник докази захисту – шляхом так званого «паралельного розслідування».

Розслідування злочинів – це окремий випадок пізнавальної діяльності. Тому мета пізнання і мета розслідування мають співвідноситися як загальне і окреме. Результатом розслідування, його кінцевою метою має бути істина. При цьому істина у кримінальному процесі не може бути ймовірною або обмежуватися видом чи суб'єктом діяльності. Виключення істини з цілей кримінального процесу або підміна мети на досить абстрактні завдання кримінального провадження (ст. 2 КПК України), безумовно, відобразиться й на сутності самої криміналістики. Йдеться про те, які тоді закономірності буде вивчати криміналістика? Призначення криміналістики сприяти діяльності правозастосовних органів щодо встановлення істини.

Мета кримінального провадження (або цілі розслідування) перебуває в межах глобальної проблеми співвідношення свободи і безпеки. Класичні слова «свобода вмирає разом із безпекою» підтверджує деякі тенденції у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві. П.-А. Альбрехт справедливо зазначає, що прокурорську та судейську рутину під час розгляду справ визначає не дотримання свободи, не дотримання справедливості, не вони керують перебігом процесу. Очевидним стає «деформалізація кримінального процесу»... Поліція давно проникла до кримінального процесу і використовує це для репресії. Навпаки,

кримінальний процес слугує також запобіганню небезпеці. Говорять про «ополіцавання кримінального процесу» [5, с. 76, 77].

У КПК України новиною відрізняється 21 глава, що присвячена регламентації негласних (розшукових) слідчих дій. За своєю сутністю – це, так звані, спеціальні слідчі дії, які відрізняються особливою процедурою та забезпечують захист прав і свобод людини: «аудіо-, відеоконтроль особи» (ст. 260 КПК України), «накладення арешту на кореспонденцію» (ст. 261 КПК України), «огляд і виїмка кореспонденції» (ст. 262 КПК України), «зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж» (ст. 263 КПК України), «зняття інформації з електронних інформаційних систем» (ст. 264 КПК України), «обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи» (ст. 267 КПК України), «контроль за вчиненням злочину» (ст. 271 КПК України), «використання конфіденційного співробітництва» (ст. 275 КПК України) та ін. Проведення негласних (розшукових) слідчих дій передбачає вироблення наукових рекомендацій, тактичних прийомів та методів щодо їх проведення. Арсенал таких прийомів та засобів з оптимального їх проведення має запропонувати криміналістика.

Достатньо широкий перелік негласних (розшукових) слідчих дій дає змогу поставити питання про співвідношення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. А. Н. Соколов пише, що відмінність спеціальних слідчих дій від оперативно-розшукових заходів полягає в тому, що всі ці дії здійснюються не за рішенням поліції, а за дорученням прокурора або слідчого судді (по німецьки – *der Untersuchungsrichter*). І саме головне – здобута за їх результатами і у встановленій формі (головним чином за допомогою науково-технічних засобів) зафіксована інформація офіційно визнається і широко використовується як докази на попередньому слідстві і в суді [6, с. 86]. Виникає запитання: чи має бути вельми широким перелік цих специфічних дій або це мають бути виключні дії, які являють собою оптимальне співвідношення «свободи і безпеки». Латвійські криміналісти зазначають, що термінологія «спеціальних слідчих дій» обмежується словами контроль, спостереження, стеження, провокація тощо. Тільки поліцейський світогляд припускає підкорення всіх необмежених владі невеличкій купі людей та здійснення повного контролю всіх сторін життя суспільства і окремого громадянина за допомогою спостереження, стеження та провокації. Якщо Латвія не прагне бути поліцейською державою, а бажає будувати правову демократичну державу, то політикам і юристам слід обирати інше рішення підвищення ефективності кримінального правозастосування та демонстративно відмежуватися від ідей, що мають поліцейські коріння [7, с. 62, 63].

Заслугою криміналістики вважається те, що вона виробляє найбільш оптимальні засоби щодо збирання доказової інформації. Свого часу саме за допомогою криміналістичних досліджень у процесуальному законодавстві з'явилися нові слідчі дії: відтворення обстановки та обставин події (слідчий експеримент та перевірка показань на місці), зняття інформації з каналів зв'язку та ін.

Новий КПК України відрізняється недостатністю процесуальної регламентації окремих вже традиційних слідчих дій. Устояні найменування

деяких слідчих дій (гл. 20 КПК України) фактично втрачені: очна ставка, виїмка, перевірка показань на місці, призначення експертизи, допит експерта на досудовому слідстві та ін. Про їх існування можливо судити лише з інших глав КПК України, в яких вони фрагментарно згадуються. Важко пояснити відмову законодавця від доволі ефективних слідчих дій, які були перевірені практикою. Разом із тим у законі з'являються нові терміни й категорії: «одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб» (ст. 224 КПК України), «огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією» (ст. 239 КПК України), «залучення експерта» (ст. 243 КПК України) тощо, які належним чином не відображають сутності слідчих дій та доцільності внесення таких змін. Наробки криміналістики (техніко-криміналістичні і тактичні прийоми, методичні рекомендації, типові тактичні операції) перестають діяти, що впливає на результативність розслідування та відновлення справедливості.

КПК України містить деякі слідчі дії, що передбачають належне науково-технічне забезпечення. Зокрема, йдеться про таку процесуальну новелу, як використання режиму відеоконференції (ст. 232 КПК України). У цій нормі зазначено, що «допит осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування)...». У цьому значенні криміналістика має надати відповіді на запитання: про рівень технічних засобів та їх параметри, допустимості їх для режиму відеоконференції, про можливості створення рівних умов в отриманні інформації, про використовувані електронні носії, про особливості фіксації інформації та її можливе подальше зберігання.

Прагнення перебудувати всю слідчу діяльність передбачає отримання відповідей на такі важливі запитання: хто є суб'єктом цієї діяльності, які органи можуть її здійснювати, які засоби необхідно задіювати й на якому етапі? Слідча діяльність за своєю природою є пізнавальною. Під час такої діяльності виконуються різні розумові завдання, що сприяють отриманню інформації про злочин і злочинця. Тому процесуальне законодавство має бути оптимальним, спрямованим на встановлення такого порядку, який дасть змогу повно, об'єктивно і своєчасно збирати інформацію, встановлювати винуватих осіб, відновлювати справедливість, прагнути до істини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ищенко Е. П. О месте и роли криминалистики в современной системе уголовно-правовых наук / Е. П. Ищенко // Криміналіст першодрукований. – 2010. – № 1. – С. 9.
2. Баев О. Я. О соотношении уголовного процесса и криминалистики как наук, учебных дисциплин и специальностей / О. Я. Баев // Криміналіст першодрукований. – 2012. – № 5. – С. 23.
3. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Белкин Р. С. – М. : Изд-во НОРМА (Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. – С. 208.
4. Криминалистика для государственных обвинителей : учебник / Под ред. А. Ф. Козусева, В. Н. Исаенко, А. М. Кустова ; Академия Генеральной прокуратуры РФ. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2012. – 480 с.

5. Альбрехт Петер-Алексис. Забытая свобода. Принципы уголовного права в европейской дискуссии о безопасности / Альбрехт Петер-Алексис ; пер. с нем. и предисловие Г. Г. Мошака. – Одесса : Астропринт, 2006. – С. 76–77.

6. Соколов А. Н. Устранить дубляж следователем результатов работы розыска при расследовании возбужденного уголовного дела / А. Н. Соколов // Криміналіст першодрукований. – 2012. – № 4. – С. 86.

7. Терехович В. Н. Ценностные ориентации основ современного уголовного правоприменения Латвии / В. Н. Терехович, Э. В. Ниманде // Криміналіст першодрукований. – 2012. – № 5. – С. 62–63.